

BORSZÉKY GYÖRGY

Göröngyös út a köztársaságig

PÖLÖSKEI FERENC: A MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI ESZME TÖRTÉNETE

Pölöskei Ferencnek a közelmúltban megjelent munkája hézagpótló mű. Írása anélkül is inkább figyelemre méltó, mert amíg „az ezeréves magyar királyság”-ot, ideértve a habsburgi századokat és a Horthy-rendszert is glorifikáló munkák (cikkek, tanulmányok, könyvek) mai harmadik köztársaságunkban is tucatjával látnak napvilágot, addig a magyar köztársasági múltról alig esik szó, és ha mégis, nem éppen pozitív előjellel. Mindez, ha lehet, fokozottan áll az emigrációban élő közírókra, történészekre is.

Aligha vitatható, hogy mai társadalmunk természetesként fogadja el hazánk köztársasági államformáját, de ezt minden lelkesedés nélkül teszi. A megelőző 1918-as és 1946-os köztársaságok nem éppen inspiráló hatásúak. Mindkettő egy vesztes háború batyuját volt kénytelen a vállára venni, mialatt az ország egy része vagy egésze idegen katonai megszállás alatt állott, és mindkettő belső és külső nehézségek folytán rövidesen kommunizmusba torkollott, anélkül, hogy módjában lett volna igazi színeit megmutatnia. Ennek további nemkívánatos következménye lett, hogy a két demokratikus köztársaság a múlt emlékezetében összerosódott az azt követő kommunista uralmakkal és azok negatív megítélésével.

A szerző művében, miközben megfesti a történelmi hátteret, visszanyúl a magyar köztársasági eszme eredetéhez: feltárja a Martinovics-féle összeesküvésben, majd a 49-es debreceni trónfosztásban mutatkozó csírákat, figyelemmel kíséri az 1911-es köztársasági folyóirattal, majd egy évvel későbbi pártalapítással jelzett zászlóbontást, amelynek hatása az őszirózsás forradalom alatti első köztársaságban tetőzött. Befejezésül elemzi az 1946-os második köztársaság körül történeteket, hogy végül néhány mondatban utaljon az 1989–90-es kerekasztal-tárgyalásokra, amelyek a mai – harmadik – köztársaságunk kikiáltásához vezettek.

Bár a könyv valamennyi része részletes elemzést érdemelne, a magam részéről leszűkítem észrevételeimet – nem bírálatomat, mert arra nem tartom magam hivatottnak – és kiegészítéseimet azokra az évekre, amelyeknek Nagy György, történetesen az apám, egyik jelentős szereplője volt. Ennek a szakasznak a történetével egyébként magam is bővebben foglalkoztam a múltban.

I.

A Nagy György által Hódmezővásárhelyen szerkesztett és kiadott folyóiratnak az 1911. október 14-i megindulásától a Köztársasági Pártnak az 1921-ben bekövetkezett újabb betiltásáig eltelt egy évtized hazánknak eseménydús és tragikus korszaka volt. A kezdet a monarchia utolsó éveit jelentette, magában foglalva a végzetesnek bizonyult első világháborút, majd az őszirózsás forradalom és proletárdiktatúra hónapjai után a Horthy-rendszer első éveivel végződött, ideértve az azóta is megemészthetetlen Trianont.

Ahhoz, amit a szerző a korszak kezdetéről ír, csak azt tenném hozzá, hogy az alig tíz hónapig (1912. szeptember 7-től 1913. június 29-ig) működő Országos Köztár-

sasági Párt tevékenysége, ha nem is vetett országszerte hullámokat, de nem is maradt a hivatalos politikában sem észrevétlen. Belügyminiszteri utasítások mentek a gyűlések betiltására, igazságügyminiszteri parancsok vádemelésre, annál is inkább, mert kínosan érintette a kormányt, hogy 1912. november 4-én Ferencz József pesti látogatása során tüntetésen a munkások tízezrei éltették a Szociáldemokrata Párt programjában nem is szereplő köztársaságot. Bécs már előzőleg felfigyelt a mozgalomra és Ferencz Ferdinánd trónörökös, amint hírért vette a párt budapesti megalakulásának, a kormányhoz intézett átiratában a meglévőnél erélyesebb rendszabályokat követelt a köztársasági mozgalom ellen.¹ A trónörökös háborús szándékait az is irritálhatta, hogy a párt a Justh-párttal és a szociáldemokratákkal együtt sorozatosan tüntetett a Balkán-háború ellen.

Tisza István, aki nem tartozott Ferencz Ferdinánd hívei közé, a köztársasági mozgalmat illetőleg egyetértett vele. Miniszterelnökségének már az első hetében benyújtotta a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló törvényjavaslatot és a megszavazott 1913. évi XXXIV. t.c. (testreszabott mivolta miatt jogász körökben Nagy Gyurka lex-ként emlegették) a királysértést két évig terjedhető fogházzal, a köztársasági mozgalomban való pusztá részvételt pedig öt évig terjedhető államfogházzal rendelte büntetni, még hozzá visszamenő hatállyal! Mindezekben túlmenően a jogszabály az eljárást kivette az esküdtszék hatásköréből, „mert az esküdtek előtt gyakran elmosódik a politikai természetű bűncselekmény és a politikai jogok szabad gyakorlása közti határvonal”, állítja az indokolás, ezzel is utalva az esküdtszék jogok állandó gyakorlata, amely Nagy György sorozatos felmentésében nyilvánult meg. A törvényről a pesti egyetem büntetőjogi tanszékének akkori vezetője azt nyilatkozta, hogy szigorúbb a legabszolútisztikusabb cári Oroszország hasonló törvényénél is. A trónörökös meg lehetett elégedve...

Ezt követőleg az ügyészség nem késlekedett az újabb vádemeléssel, és most már a szakbíró – a szegedi törvényszék – királysértésért háromhavi államfogházra ítélte Nagy Györgyöt, és a Magyar Köztársaság inkriminált példányait elkoboztatta. A tárgyalás során egy jellemző nagygyörgyi kijelentés is elhangzott: ha a köztársasági eszme is bűncselekmény, akkor ő egy élő, folytatólagos bűncselekmény, és csak akkor szűnne meg az lenni, ha élni megszüntetnék.² Nagy György eszmevilágában a magyar köztársaság nemcsak a független magyar államiséget jelentette, hanem egy olyan országot is, amelynek „minden természetes határnál erősebb várai azok a szociális intézmények, amelyek az emberi és állampolgári jogokon alapulnak.”³

A betiltás után a Kossuth Lajos Lapjára átkeresztelt Magyar Köztársaság, illetve az Országos Kossuth Lajos Pártjának elnevezett Köztársasági Párt a köztársaság nyílt követelése helyett az 1913. évi XXXIV. t.c. eltörlését vette fel a korábbinál még radikálisabb programjába.

Kétségtelen, hogy a törvény sokakat elriasztott a párttól, de a mozgalomnak lényegében a háború kitörése vetett véget, amikor a párttagok jelentős részét – a bécsi rendőrség nyilvántartása nyomán – soron kívül hívták be katonai szolgálatra.

II.

Ahhoz, hogy az 1918-as köztársaság eseményei helyesen legyenek értékelhetők, előbb megszületésének körülményeit kell számba venni.

1918. október 17-én, amikor Tisza István elismerte a képviselőházban, hogy a háborút elvesztettük, megindult a monarchia bomlása. A frontok kezdtek összeomlani, és a lakosság egyre izgatottabban nézett a bizonytalan jövő felé, miközben szidta a felelő-

seket. Ezekben a napokban Nagy György – mit sem törődve a tilalommal – újra életre hívta a Köztársasági Pártot, és az csatlakozott a Károlyi vezette Nemzeti Tanácshoz, amelynek ő lett a jegyzője. Az egyre forrósodó hangulatban október 30-a estéjén már tüntető tömegek vonulnak a Nemzeti Tanácsnak azt Astória szállóbeli helyiségei felé, ahol az egyik szobában Károlyi és hívei éppen azon tanakodnak, miként lehetne a Bécsben tartózkodó királyt rávenni, hogy Hadik helyébe Károlyit nevezze ki miniszterelnökévé. A sűrűsödő tömeghez többen szólnak a szálló erkélyéről, köztük Nagy György is, aki az egybegyűltek viharos lelkesedése közben elsőnek élteti a független magyar köztársaságot. Utóbb a szálló folyosóján először találkozik Károlyi Mihály és Nagy György. Ahogy Hatvany Lajos leírja a jelenetet, mikor Nagy György azzal üdvözlöli Károlyit, hogy éljen a magyar köztársaság leendő elnöke, az ezt nemcsak fanyarul hallgatja, de viszolyog is.

Ez a kép rányomja bélyegét az őszirózsás forradalom egész történetére. Károlyi és Nagy György között a viszony utóbb barátságossá válik, de sohasem lesz bensőséges. Hogyan is lehetett volna az? Az egyik oldalán a monarchiabarát, antirepublikánus dúsgazdag gróf, aki igazán a Nemzeti Kaszinónak Ferencz József hatalmas portréjával díszített selyemtapétás szobájában otthonos, és saját bevallása szerint mindig idegen elemnek érezte magát a nép körében,⁴ a másik oldalon a sokgyermekes, szegény sorsú székely családból származó, a Habsburgokat népünk balsorsának tartó ügyvéd, számos Kossuth-kör elnöke, irodájának faláról a szabadságot az életénél is többre becslő Petőfi arcképe néz reá figyelmeztetőn. De van bennük közös is: a hazaszeretet, a hit a demokráciában, a szociális igazságérzet mindkettőjükben vitathatatlan.

A következő nap újra kritikussá válik. Végre sikerül rávenni a királyt, hogy Hadik helyébe Károlyit nevezze ki, a kormány siet József főherceg kezébe a királyra letenni az esküt. És azt hiszik, hogy már minden rendbe jött, Hock János, a Tanács elnöke, oktató hangon utasítja el a Nagy György vezette köztársasági küldöttséget: a magyar nép mindig királyhű volt és az is fog maradni.⁵ „Az eskütétel estéjén nekünk halvány fogalmunk se volt róla, hogy Budapest és az ország máról holnapra fanatikusan republikánus lett” emlékszik vissza Jászi Oszkár.⁶ És a közhangulatnak ez a téves megítélése kíséri végig a kormány minden tevékenységét.

Másnapra már Károlyiék is kénytelenek tudomásul venni, hogy a köztársaság vágya elsőpró erejű. Nagy könyörgésre megjön Bécsből a királynak tett eskü alóli felmentés, lehet újabb esküt tenni, most már a Nemzeti Tanácsra. De a köztársaságról még mindig nincsen szó.

A köztársaságot csak a nép akarja. Követelésében élen jár a Köztársasági Párt, tüntetés tüntetést követ, de a kormány még mindig reménykedik, hogy a király számára meg lehet menteni a trónt. Csak miután Csehországban és Ausztriában (!) is kikiáltották már a köztársaságot, és utána a királyt rábeszélyték, hogy „függesse fel magyarországi jogainak gyakorlását”, került sor november 16-án a köztársaság kikiáltására. A parlament épületét kétszázézer lelkes, zászlóerdős közönség vette körül, amíg bent a Nagy Nemzeti Tanács jelenlétében Nagy György olvassa fel a köztársaságot proklamáló néphatározati javaslatot. Károlyi azonban az elnökséget nem hajlandó vállalni, mint felesége írja: a köztársaság kikiáltása rettenetes lelki küzdelmébe került Mihálynak. És az első köztársasági kormány személy szerint azonos azzal, amely alig két hétrel korábban hűségesküt tett a királynak.

Ami ezután következik, az versenyfutás a nehézségekkel. Egyrészt a régi rendszernek az első napokban megrettent és szolgálataikat tülekedően felajánló hívei, vér-

szemet kapva a reformok lassúsága láttán, szervezkedésbe fognak a rendszer ellen, másrészt a szocialisták „kemény mag”-ja kezd kacérkodni a kommunistákkal. Károlyi felismeri a veszélyt, a centrum erősítése céljából fúziót kínál fel pártja és a Köztársasági Párt között, amely december 2-án létre is jön. Az egyesült párt felveszi nevébe a köztársasági jelzőt, és Nagy György lesz az alelnöke, aki attól kezdve a párton belül harcol a mielőbbi földbirtokreformért, a választások kiírásáért és a fegyveres ellenállásért az országra tört ellenséges erőkkel szemben. Amikor december végén a párt a válság jeleit mutatja, polgári jellege ellenére túlságosan heterogén politikai felfogású, az ő javaslata alapján áll helyre – legalább ideiglenesen – az egység. Károlyi ezt örömmel veszi tudomásul, és hangsúlyozza, hogy *„a vörösek és a fehérek forradalma, illetve ellenforradalma egyaránt katasztrófát jelentene az országra.”*⁷ Sajnos, mindezt világosan látta, csak éppen segíteni nem tudott rajta, mert *„minél jobban felemelte a fejét az ellenforradalom, annál több anyagot nyújtott a kommunista propagandának, és minél erőteljesebb lett a kommunista agitáció, annál több ürügy volt a reakciók szervezkedésére.”*⁸ Az erős kéz nem tartozott Károlyi fegyvertárába.

A lázas napokra lázas hitek következtek, miközben a köztársaság kormánya válságról válságra bukdácsolt. A lassú bürokratikus módszerekhez szokott közigazgatás nem volt képes vagy talán nem is akart alkalmazkodni a forradalmi lendülethez, a kormány pedig Károlyi szavai szerint *„nem a társadalmi igazságosság, hanem a törvénytesség útját választotta.”*⁹ Az elégedetlenség folyton nőtt, a parasztság a földosztás kérésére, a munkásság az alapvető szociális reformok elmaradása, a polgárság a létbizonytalanság miatt egyre kiábrándultabbá vált, amit még fokozott a román és cseh csapatok időnkénti előrenyomulása.

Újévi beszédében Nagy György figyelmeztet a kommunisták előretörésére és int az ország védelmére (*„én olyan országban, ahol büntetlenül lehetne lépni a katona sapkájáról a nemzetiszínű kokárdát, nem érezném boldognak magamat... Bízunk kell a szerződések erejében és abban, hogy a mi igazságunk meggyőzi az ellenséget, de bízunk kell egyúttal abban is, hogy van erőnk arra, hogy ellenségeink igazságunkat le ne győzzék.”*). Károlyi, aki január 11-én vállalja az ideiglenes köztársasági elnökséget, egyidejűleg új kormányt nevez ki az eddignél több szociáldemokráta miniszterrel, hogy ezzel is kifogja a „szelet a vitorlákból”. A februári földtörvény alig segít a baljós hangulaton, végrehajtási rendelkezések hiányában csak Károlyi osztotta fel a birtokát, de az áprilusra kiírt képviselőházi választások már valamelyest reményt nyújtottak, amikor megérkezett a végzetes Vix-féle ultimátum, amely újabb hatalmas területeknek a románok részére való átadását követelte.

A kormány, amely sem elfogadni, sem elutasítani nem merte a követelést, elhatározta, hogy lemond. Károlyi ekkor előbb Bethlen Istvánt, a nacionalisták vezérét kérdezte meg, hogy hajlandó-e egy koalíciós kormány vezetésére, majd a nemleges válaszra Kunfi Zsigmonddal közölte, hogy őt fogja megbízni egy tiszta szocialista kormány megalakításával. Az utolsó zűrzavaros minisztertanácson a kormány egyhangúlag lemondott, miközben se Károlyinak, se a polgári minisztereknek sejtelmük sem volt (újabb sejtelmhiány!) arról, hogy a szociáldemokraták már megegyeztek Kun Bélával, átveszik a hatalmat, és kikiáltják a proletárdiktatúrát.

Ezzel 1919. március 21-én több évtizedre sírba szállt a nemzeti, demokratikus és szociális érzékkel telített független magyar köztársaság eszméje...

Károlyi, aki jóhiszeműsége mellett abban is fehér holló a politikusok között, hogy kész tévedéseit utólag bevallani, késő bánattal ismeri el az emigrációban, hogy

„ha igazán tudomásul vettük volna, hogy forradalmon mentünk keresztül, akkor egyáltalán nem lett volna szabad esküt tennünk a királynak, hanem a Nemzeti Tanácsnak azonnal proklamálnia kellett volna a köztársaságot... Ezzel talán kikerültük volna a bolsevizmust.”¹⁰ És mindazt, ami utána jött – tehetne volna hozzá. Jászi jól állapítja meg, ugyancsak az emigrációban, hogy a kormány – élén Károlyival – merőben alkalmatlan volt a forradalmi kormány szerepére. Ezt az utólagos belátást tükrözi az is, hogy mind Károlyi, mind Jászi olyan felsőfokú elismeréssel emlékeznek meg a gyakran mellőzött Nagy Györgyről 1923-ban annak halálakor, mint egyetlen más politikus társukról sem. Pölöskei nem ok nélkül idézi művében nekrológjukat.

Károlyiról elmondható, hogy típusa volt a megfelelő politikusnak, megfelelő helyen – alkalmatlan időben. Ha 1917-ben a kormányrúdhöz engedik, lehetséges, hogy különbékével még a monarchiát is megmenthette volna, 1918-ban már a magyar köztársaságot sem.

Ez volt egyéni tragédiája és egyben az országé is.

III.

A proletárdiktatúra utáni Köztársasági Párt története már csak utóirat az első köztársaság történetéhez.

1919 szeptemberében Nagy György még tárgyal Clerk antant-megbízottal egy esetleges koalíciós kormányban való részvételről, de a Horthy bevonulásával teremtett ellenséges hangulat miatt ez eredménytelen maradt.

Közben kirendelt védőként jár el a népbiztos-perben. Ágoston Péter szociáldemokrata egyetemi tanár védelmét látja el. Amikor a bíróság belefojtja a védőbbe a szót, páratlan bátorságú felszólalásban lemond nevükben a megbízatásról, a rendszer nem kis bosszúságára a külföldi sajtótudósítók tucatja előtt.

Nem kevesebb bátorsággal képviseli Károlyi Mihályt vagyonekhozási (köznyelven: hazaárulási) perében, ötszáz oldalas periratban állt ki az őszirózsás forradalom nemes eszméi mellett, és külföldi államférfiak, tábornokok nyilatkozatainak tömegével igazolta, hogy nem Károlyi, hanem azok a politikusok a felelősek az ország elvesztéséért, akik bűnösen belekényszerítették a magyarságot a céltalan háborúba. Persze hiába. Az ítéletet előre meghozták.

A Horthy-rendszer ideig-óráig megtúrta a Köztársasági Párt tevékenységét, de amint kezdett megszilárdulni, megkezdődtek a gyűléstilalmak, a párttagok zaklatásai, a házkutatások stb. 1921. augusztus 10-én Nagy György „Nyílt levél”-lel fordul a nemzetgyűléshez,¹¹ amelyben Kossuthra utalva: „A jövődő a demokráciáé. És a demokrácia annyi, mint önkormányzat, a népnek a nép általi önkormányzata. Ez pedig csak köztársaságban lehetséges.” Követeli, hogy a köztársasági államforma híveit az agitációnak ugyanaz a joga illesse meg, mint a királyság eszméjének pártjait.

Pontosan egy héttel később belügyminiszteri rendelet tiltotta be a pártot, és bűnvádi eljárás indult Nagy György ellen. A súlyos börtönbüntetéstől, amit utóbb helyettesére szabtak ki, csak betegsége és idő előtti halála mentette meg. Kossuth is és a demokrácia is veszedelmesnek ítéltetett...

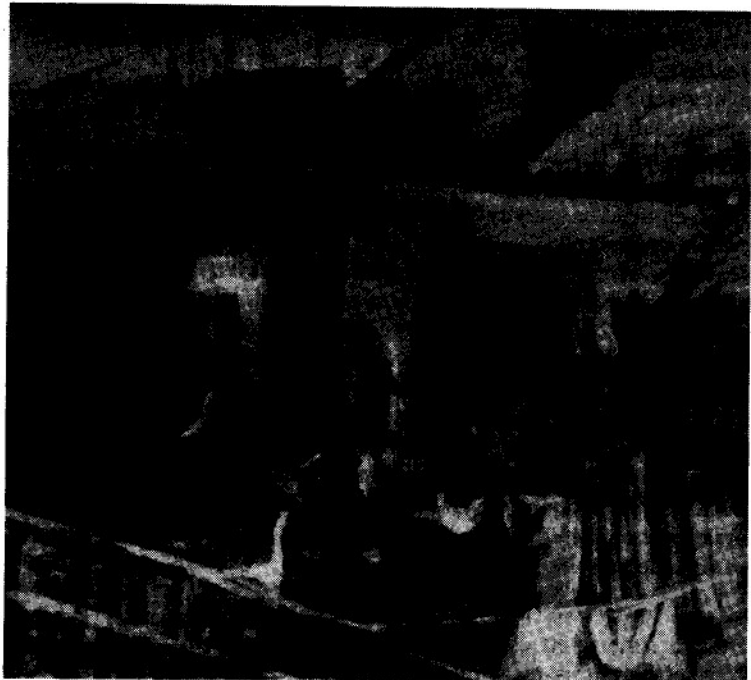
*

Az általam ismertetett évtized eseményeinek zöméről, bár itt-ott más összefüggésben, Pölöskei Ferenc is megemlékezett. Mégis úgy vélem, hogy voltak általa nem említett olyan jelenségek is, amelyek felidézése talán kerekébbé teszi az egyébként

minden elismerést megérdemlő műben mutatkozó képet. És lehetséges, hogy ez egyben az első köztársaság szereplőinek helyes megítélésében is segítségül szolgál. (*Céger Kiadó, 1994.*)

JEGYZETEK

- 1 Österreichische Staatsarchiv-Kriegarchiv: Militerkanzlei von Franz Ferdinand, 1912. Pu/35 – Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1966/67., 219 oldal.
- 2 Délmagyarország, 1914. április elsejei szám.
- 3 Magyar Köztársaság, 1912. július 14.
- 4 Károlyi Mihály: Hit illúziók nélkül. Magvető, 1977., 460 oldal.
- 5 Az ember, 1918. november 5.
- 6 Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar feltámadás. Auróra-München, 1969., 63 oldal.
- 7 Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Cserépfalvi, 1945., 403 oldal.
- 8 Károlyi Mihály: Hit illúziók nélkül. Magvető, 1977., 195 oldal.
- 9 Károlyi Mihály: i. m., 164 oldal.
- 10 Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. Gondolat, 1965., 408 oldal.
- 11 Nyílt levél a nemzetgyűléshez. A hódmezővásárhelyi levéltár őrizetében.

ZAYZON ÁGNES: BAROMFIUDVAR